

Ysmamyt ata

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Ysmamyt ata YSMAMYT ATA

Adamzadyň medeni-ruhy ösüşine uly täsir eden akyldarlarynyň, şahyrlarymyzyň ylmy we edebi mirasyny toplamak, öwrenmek, neşir etmek we dünýä tanatmak baradaky taglymaty esasynda türkmen edebiýatynyň Abu Sagyt Abulhaýr, Hoja Ahmet Ýasawy, Mahmyt Zamahşary, Ýunus Emre, Jelaleddin Rumy, Burhaneddin Rabguzy, Horezmi, Ýmadeddin Nesimi, Baýram han, Jahança Hakyky, Sopy Allaýar, Nurmuhamet Andalyp, Döwletmämet Azady, Magtymguly Pyragy ýaly beýik akyldarparyň ömri döredijiligi düýpli we töwerekleýin öwrenilýär. Olaryň ylmy-edebi mirasy bilen baglanyşykly halkara derejesinde ylmy maslahatlar, ýubileý toýlary geçirilýär. Şeýle akyldar şahyrlaryň biri-de orta asyrlarda türkmen nusgawy edebiýatynyň döredijilik kerweniniň başyny çeken Mahmyt Pälwandyr. Halkymyzyň arasynda "Ysmamyt ata" ady bilen meşhur bolan Mahmyt Pälwan Orta Aziýada özüniň pälwanlygy, ýokary adamkärçilik häsiýetleri, çeper rubagylary bilen diňe bir pars dilli edebiýatyň däl, eýsem tutuş Gündogar edebiýatynyň hem ösmegine itergi beren türkmeniň akyldar şahyrlarynyň biridir.

Maglumatlara görä, Mahmyt Pälwan XII asyryň ortalarynda we XIV asyryň başlarynda Horezm ülkesinde ýaşap geçipdir. Ol Horezmiň paýtagty Gürgençde – Köneürgençde dünýä inipdir.

Mahmyt Pälwan hakynda önjeýli işler eden alymlardan pars alymlary Sagyt Nefisini, Müjteba Keremini, özbek alymy T.Jelalowy, türkmen alymy G.Gurbanowy we beýlekileri görkezmek

bolar.

Mahmyt Pälwan hakynda maglumat berýän birnäçe irki çeşmeleriň we soňky döwre degişli türkmen, pars, özbek, rus we beýleki dillerde ýazylan ylmy işleriň bardygyna garamazdan, onuň doglan, ýaşan we jaýlanan ýeri, doglan we dünýäden öten seneleri barada elimizde takyk maglumataryň ýokdugyny, şeýle hem bu meseleleriň ýörite obýekt hökmünde öwrenilmändigini aýtmak gerek.

Köp sanly çeşmelerde berilýän maglumatlara görä, şahyryň asly gürgençli, ýagny köneürgençli bolupdyr. Dehhuda, Moin, Müderris we Şemseddin Samy beg ýaly käbir alymlar onuň aslynyň Genjedendigini tassyklapdyrlar, emma olar bu maglumatyň anyk çeşmesini görkezmandirler. Ähtimal, olaryň biri ýalňyşyp, beýlekileri oňa gönüden-göni eýeren bolmagy hem mümkin, çünki bize mälim bolan golýazma çeşmeleriniň ählisinde Mahmyt Pälwanyň asly gelip çykyşy beýan edilende, Genje ýa-da Gürgenç däl-de, Ürgenç sözi ulanylypdyr.

• Mahmyt Pälwan nirede doglupdyr?

Käbir soňky çeşmelerde mongollaryň talaňçylykly hüjümlerinden soň Mahmyt Pälwanyň kakasynyň Horezmiň paýtagty gadymy Ürgenji terk edip, Hywa göçendigi, ýolda-da geljekki pälwanyň dünýä inendigi barada hem maglumat bar. Bu barada T.Jelalow:

"Şahyryň atasy köneürgençli bolup, hatyny hamyla haldaka Hywa göçüp gelýärler. Olar şähre ýetmänkäler ...şäher çetindäki bir öýde (Mahmyt Pälwan) dünýä inýär" – diýip belleýär.

Onuň bu pikirini türkmen alymy G.Gurbanow hem goldaýar. Ýöne bu alymlara salgylanýan türkmen edebiýatçysy Akmyrat Täjimow olaryň bu pikirini goldasa-da, başgaçarak pikiri orta atyp:

"Mahmyt Pälwanyň ýolda doglandygy barada maglumat bar. Megerem, onuň doglan ýeri Görogly etrabynda ýerleşýän, il içinde Ysmamyt ata ady bilen tanalýan gonamçylygyň töweregi bolsa gerek" – diýen netijä gelýär.

Bu barada ilkinji çeşmeler nähili maglumat berýär.

Mahmyt Pälwanyň doglan ýeri barada maglumat berýän iň gadymy çeşmeleriň biri bolan "Arafatul-aşykyn" ("Aşyklaryň Arafat dagy") eserinde:

"Pälwan Mahmyt ibn Purýaý Weli... durky Hak weýranasynyň genji, doglan ýeri Ürgenji" diýlip getirilse, "Ryýazuş-şugara"

("Aşyklaryň bossany" eserinde:

"Ylahy syrlaryň bu hazynaçysynyň barlyk genjiniň asly Ürgenjiň harap abadyndandyr" diýlip berilýär.

"Ateşkerdeýi-Azerde" ("Azeriň küresi") hem Mahmyt Pälwanyň ady "Horezmiň paýtagty ürgençli (şahslar)" diýen bölümde getirilýär. Häzirkizaman pars alymlaryndan Müjteba Keremi hem: "Bu pälwan Ürgençde dünýä inipdir" diýip belleýär. Hatda belli alym Geldi Nazarow Mahmyt Pälwanyň diňe bir Köneürgençde doglandygyny tassyklaman, eýsem: "Mahmyt Pälwan ...Köneürgençde ýaşap geçipdir" diýip nygtaýar. Mahmyt Pälwanyň Hindistana gidişi bilen baglanyşykly ýazylan "Kyssaýy-hezreti Pälwan Mahmyt" ("Hezreti Pälwan Mahmydyň kyssasy") atly edebi eserdede Mahmyt Pälwanyň ýaşlykda mazary Köneürgençde ýatan Alaweddiniň – Alaw piriň şägirdi bolandygy, onda okandygy agzalyp geçilýär. Görnüşi ýaly, köpsanly ilkinji we soňky çeşmeler şahyryň aslynyň ürgençlidigini, ýagny köneürgençlidigini we Hywa göçülen wagty ýolda, Hywanyň eteginde däl-de, Ürgençde dünýä inendigini tassyklaýar.

Bu beýik şahsyýetiň doglan ýeri barada dürli maglumatyň bar bolşy ýaly, onuň dünýäden öten we jaýlanan ýeri barada-da dürli pikirleriň bardygyny aýtmak gerek.

• Mahmyt Pälwanyň ady bilen baglanyşykly gonamçylyklar

Mahmyt Pälwanyň ady bilen baglanyşykly birnäçe gonamçylyk – "Hywada (Özbekistan, Horezm welaýaty) Pälwan ata, Görogly etrabynda (Türkmenistan) Ysmamyt ata" gonamçylyklary, Köneürgençde bolsa Pirýar weli aramgähi bar. Eýsem, birnäçe aramgäh bir adam bileb baglanyşyp bilermi? Taryhda şeýle ýagdaýlaryň bolup biljekdigi aýdyň hakykatdyr. Meselem, Hezreti Alynyň (r.a), Mansur Hallajyň, Ýusup Hemedanynyň we başga-da käbir belli şahsyýetleriň birnäçe ýerde mazarynyň bolmagy muňa aýdyň delildir. Şeýlelikde, eger ýokarda agzalan aramgähleriň ählisi bir adama – Mahmyt Pälwana degişli hasap edilse, onda olaryň haýsysynyň Mahmyt Pälwanyň hakyky aramgähini kesgitlemek zerurlygy ýüze çykýar.

Biziň pikirimize görä, Köneürgençdäki Pirýar weli aramgähi

onuň doglan ýeri, atasy, dogan-garyndaşlary bilen baglanyşykly bolup, onuň kakasyna degişli bolmaly, çünki çeşmelerde gelşine görä, Pirýar onuň atasynyň adydyr. Ol aramgähiň Mahmyt Pälwan tarapyndan kakasy aradan çykandan soň onuň hormatyna gurdurylan bolmagy-da ýa-da bu maşgala hormat goýýan adamlar tarapyndan sähel soňrak gurlan bolmagy hem mümkin. Bu bolsa Ürgençden göç etdi diýilýän kişiniň iň bolmanda, soňky deminde ýene-de dogduk diýaryna dolanandygyny aňladýar. Diýmek, ýokarda agzalan ilkinji çeşmeleri hasaba almanynda-da, Mahmyt Pälwanyň kakasynyň Köneürgençde jaýlanmagy, pälwan oglunyň ýa-da bu maşgala hormat goýýan adamlaryň onuň üstünde şeýle ajaýyp aramgäh gurmagy hem Mahmyt Pälwanyň maşgalasynyň bu ýer bilen baglanyşygynyň düýplüdigini, onuň hut şu ýerde dünýä inendigini gytaklaýyn hem bolsa delillendirýär. Mundan başgada, Mahmyt Pälwanyň nisbesiniň – doglan ýeri bilen baglanyşykly adynyň Horezmi bolmagy-da onuň köneürgençlidigini we şol ýerlerde dünýä inendigini, iň bolmanda, özüni şol topraklardan aýra hasaplamaýandygyny aňladýar. Çünki, Horezm diýlende, esasan, Köneürgenç we şol sebitler göz önünde tutulýar. Ol Hywada dünýä inen bolanlygynda hökman, iň bolmanda ikinji nisbe edip, Hywaky nisbesini hem ulanardy ýa-da tezkireçiler bu barada maglumat bererdi.

Dogry, Mahmyt Pälwan Köneürgençden Hywa tarapa göçen bolmagy bolup biljek zat. Ýöne bu ýagdaý has soňrak, Mahmyt Pälwan dünýä inenden soň bolmaly. Çünki mongollar gadymy Horezmiň paýtagty Gürgenji basyp alanlarynda, bu gadymy şäheri gaty weýran edipdirler. Taryhy çeşmelerde berlişine görä, 7 ýa-da dokuz aýlap mongol basybalyjylaryna garşy gahrymanlarça gaýtawul beren, her mähelle, her köçe, her jaý, her daban ýer üçin aldym-berdimli söweş alyp baran paýtagty goraýjylar boýun egmänsoň, mongollar namartlyga ýüz urup, Jeýhunynyň bendini ýykyp, gadymyýetiň beýik şäherini – Gürgenji suwa basdyrypdyrlar, düýbi-teýkary bilen ýakypdyrlar, galan-gaçan adamlary-da gylyçdan geçiripdirler. Ol şäher şondan soň birnäçe wagtlap harabalyk ýagdaýynda galyp, onda ýaşaýyş bolmandyr diýen derejä baryp ýetipdir.

"...Şahyryň ýaşan döwrüniň taryhyny içgin öwrenseň, hasam

mongollaryň ýykgynçylygyndan soň ...Horezmde-de ýaşaýyş-durmuşyň görlüp-eşdilmedik derejede pese düşendigi, dagynyklygyň ýetjek derejesine ýeten ýyllary bolandygy taryhdan mälim".

(Seret: H.Ýusubow "Ismi Mahmyt ~ är päliwan, şypa ber", "Türkmenistan" gazetini, 10.06.2008)

Dogrusy, ol döwürlerde-de hiç bir ýer hem şondan enaýy bolmandyr. Emma Gürgenjiň ýagdaýy has-da agyr bolupdyr. Bu ýagdaýlar soň-soňlar hem ol ýeriň ýaşaýjylarynyň dürli ýerlere pytramagyna, göç etmegine sebäp bolupdyr. Belki, Mahmyt Pälwanyň kakasynyň hem şol ýagdaýlar sebäpli Gürgençden göçen bolmagy mümkin. Çünki, Gürgenç – Ürgenç şäheriniň suwa gark edilmegi we bendiň ýykylmagy netijesinde Jeýhunynyň akymynyň üýtgemegi sazlaşykly ösýän ýaşaýyşa, esasan hem, orta asyr Köneürgenç taryhynda esasy orunda bolan ekerançlyga düýpli zarba urýar. Bu bolsa ilatyň birnäçe wagtlap, derýanyň ugry bilen Gündogara tarap süýşmegine getiripdir.

Ürgençden göç eden ilatyň, şol sanda Mahmyt Pälwanyň maşgalasynyň hem häzirki Ysmamyt ata gonamçylygynyň töwereginde ýurt tutunan bolmaklary hakykata gabat gelýär.

"Amyderýanyň üçe bölünen bir golunyň hut şu ýerden akyp geçendigi hakyndaky maglumar bu pikiri has ygtybarly edýär".

(Seret: A.Täjimow "Gadymy Gürgenjiň pälwan şahyry", "Edebiýat we Sungat" gazetini, 26.05.2006).

Munuň üstesine-de, Gürgenjiň sergetýaka galalarynda – Yzmykşirde, Eşretgalada, ýagng Ysmamyt ata gonamçylygynyň ýerleşýän sebitlerinde, Diýarbekirde we beýleki ýerlerde ýaşaýyş-durmuşyň tizara dikeldilendigi barada taryhy maglumatlar bar.

Biziň çakymyza görä, Mahmyt Pälwan Köneürgençde dünýä inen bolsa-da, aňynyň bekän ýeri Ysmamyt ara sebitleri bolmaly.

- **"...Lakamy meşhur Burýara."**

Az sanly çeşmelerde onuň hywalydygy hem Hywada jaýlanandygy barada maglumat hem berilýär. Nowaýy "Nesaýymul-muhabbet" ("Söýgi şemallary") atly eserinde:

"Pälwan Mahmyt Pöke Ýar ...Hywagdandyr we lakamy meşhur Burýara.

...Hywaklyk (hywaly) kişiden takyk ...kylyldy..." diýip maglumat berýär.

Görnüşi ýaly, Nowaýy bu maglumaty kimdigi ylma belli bolmadyk bir hywaly şahsdan alypdyr. Hywaly kişiniň hem aslynda, hakykat bolmasa-da hakykat hökmünde kabul edýän öz içki ynanjyna laýyklykda jogap berjekdigi we Hywadaky Mahmyt Pälwanyň mazary hasap edilýän gubury salgy berjekdigi öz-özünden düşnükli.

Bu ýerde ony günäkärläp bolmaz, çünki ol öz ýürek ynanjyny, hakykat hökmünde kabul edýän pikirini, bilgisini beýan edendir. Şu maglumatyň takyk däldigini onuň "Hywakdandyr" jümlesi hem tassyklaýar. Çünki, hiç bir çeşme onuň hywaly bolandygy barada maglumat bermeýär. Tersine, Mahmyt Pälwanyň köneürgençli bolandygy ýokarda beýan edilişi ýaly, köpsanly çeşmeler esasynda tassyk bolan hakykat. Mundan başga-da, Hywa diýlende diňe bir Hywa şäheriniň däl, eýsem onuň sebitleriniň-de göz önüne tutulmalydygyny bellemelidiris. Munuň şeýledigini Mahmyt Pälwan hakynda maglumat berýän ilkinji çeşme bolan "Nefehatul-üns" ("Welileriň aram beriji nepesleri") eseri hem tassyklaýar. Ol eserde:

"Aýdyşlaryna görä, şyh Muhammet Hylwaty her haçan Horezmde zikre meşgul bolan wagty owazy dört parsaha ýeterdi we Pälwan Mahmyt Pökýar onuň bilen döwürdeşdi we onuň bilen söhbet tutupdy" diýilýär.

Bu ýerde Horezm sözünüň getirilmegi umumy düşünje bolup, Hywa diýlende hem diňe Hywa şäheriniň göz önünde tutulmaýandygyny aňladýar. "Nefehatul-üns" eseriniň bu maglumatyny Nowaýy hen tassyklaýar.

(Seret: <http://tn1.blogfa.com/post-52.aspx334>)

Ysmamyt ata sebitlerinde ýaşap geçen Oraz Aşyky hem:

Aşyky, istegi köpdür bu janyň,
Aslyň türkmen, Horezmdir mekanyň

– diýen wagty, hut Ysmamyt ata sebitlerini göz önünde tutsa-da, Horezm sözünü umumy manyda ulanýar. Aslynda, mongol çozuşyndan soň Horezm adalgasynyň peselip, Hywa adynyň

meşhurlaşyp başlandygyny aýtmak gerek. Sebäbi Yzmykşir, Eşretgala, Gyzyljagala, Şasenem sebitleriniň mongol hökümdarlary wagtlaýyn bolsa hem Hywanyň tabynlygyna berlen bolmagynyň ähtimallygy barada hem çaklama bar. Bu pikiriň bolup biläýjek hakykatdygyny Hywa hanlygynyň soňky döwürlere çenli bu sebitleri özüne degişli hasap etjek bolmasy hem belli bir derejede tassyklaýar. Şu nukdaýnazardan seredeniňde, Hywa diýlende oňa degişli hasap edilýän giň ýerleriň, Ysmamyt ata sebitleriniň hem göz önünde tutulyp bilinjekdigini-de aradan aýyrmak bolmaz.

Dogry, Mahmyt Pälwanyň belli bir döwürde Hywada ýaşandygyny çaklasa bolar. Çünki rubagylarynda onuň özi bu barada:

Hywada, hyýalym – maksat Käbesi,
Pähliwan Mahmydyň isleg höwesi,
Hakdyr, dürsdür ezelidir pälwanlyk,
Ol hem Hak hikmeti hem köňül sesi.

– diýip, Hywada gezip ýörendigini beýan edýär. Emma ýokardaky sygyrdan onuň Hywada az-u köp belli bir döwürde ýaşan bolsa hem, ol ýerde onuň göwnüniň karar tapmandygyny, Hywada ýaşasada hyýalynyň isleg-höwesiniň maksat Käbesinde – dogduk mekanynda bolandygyny aňsa bolýar. Mahmyt Pälwanyň hem Mahmyt Zamahşarynyň Mekgede ýaşaýşy we soňra ýene-de öz dogduk ülkesine dolanyp gelşi ýaly, belli bir döwürde Hywada ýaşan bolmagy bolup biljek zat. Beýle mertebeli ynsanyň jemgyýetden, uly şäherlerden çetde galmagy, ol ýerlerde asla bolmazlygy mümkin däl.

- **"Ismi Mahmyt – är päliwan şypa ber!"**

Taryhdan we ýaşaýş durmuşymyzdan belli bolşy ýaly, musulman dünýäsinde weli-pir adamlaryň diňe bir hakyky jaýlanan ýerleri däl, eýsem olaryň ýaşan, az wagtlyk hem bolsa ornaşan, düşlän ýa-da dünýäden öten ýerleri hem keramatlaşdyrylypdyr. Wagtyň geçmegi bilen olaryň keramatlaşdyrylan ýerleriniň asylky mazmuny unudylyp, olaryň hakyky gubury halatyna getirilen ýerleri hem az däl. Şeýdibem, ýokarda agzap geçişimiz ýaly,

belli-belli şahsyýetleriň bir däl-de, birnäçe aramgähi peýda bolupdyr. Şu nukdaýnazardan seredeniňde, Mahmyt Pälwanyň hem birnäçe mazarynyň bolmagy geň galdyryjy ýagdaý däl. Çünki, ol çeşmelerde berlişi ýaly, halk arasynda diňe bir pälwan däl, eýsem, keramatly adamlaryň biri hasaplanypdyr. Eger şeýle bolsa, onuň hakyky aramgähi haýsy gubur bolup biler.

"Biziň pikirimizçe, Mahmyt Pälwanyň hakyky aramgähi Ysmamyt ata gonamçylygy bolmaly".

(Seret: A.Täjimow "Gadymy Gürgenjiň pälwan şahyry").

Muny delillendirýän maglumatlar barmy? Bar. Birinjiden, biziň döwrümize garanyňda, Mahmyt Pälwanyň ýaşan döwrüne 300 ýyla golaý ýakyn döwürde ýaşan, ýagny mundan 300 ýyl töweregi öň dünýä inen, türkmeniň pir hökmünde maňlaýyna sylan, bilmezden bir zat diýmegini akylymyza-da getirip bilmeýän, aýdan sözleri gyzyla gaplanýan akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragy özüniň "Şypa ber" atly şygrynda bu barada şeýle maglumat galdyryp gidipdir:

Dat eýläp, dilimden kyldym pyganlar,
Ýaş ýerine akdy gözümden ganlar,
Horezm ýurdunda ýatan jananlar,
Ismi Mahmyt – är päliwan şypa ber.

Horezm ýurdunda Ismi Mahmyt atly haýsy keramatly pir ýa-da öwlüýä bolup biler? Belli bolşuna görä, Ysmamyt atadan başga çaklar ýaly keramatly ýer ýa-da şahs ýok. Ysmamyt Ismi Mahmydyň gysgaldylan, ýagny halk arasynda aýdylýan görnüşi. Ismi Mahmydyň, ýagny Ysmamydyň Mahmyt Pälwandygyny näme delillendirýär? Onuň hem jogaby Magtymgulyda. "Är päliwan" sözi muňa ýeterlik delildir, çünki Magtymguly Pyragy bilmezden bir zat diýjek şahyr däl. Magtymguly aýtdymy, diýmek gep gutarýar. Ysmamyt atanyň Mahmyt Pälwandygy hatda XIX asyrdan hem mälim eken. Hut şol sebitlerde ýaşap geçen Oraz Aşykynyň (XIX) şygrylarynda-da Ysmamyt atanyň Mahmyt Pälwandygy beýan edilýär:

Zabtymdan titrese dag bile ýerler,
Jylawumda ýörse ýüz müňe erenler;

"Zal ogly Rüstendir" diýse görenler,
Medetkär Ysmamyt Pälwan bolaýdy.

Ýa-da:

Çagyryp Ysmamydy – Pälwan ata, Pirýary ýat.

Magtymgulyňyň we Oraz Aşykynyň bu setirleri Ysmamyt ata bilen Ismi Mahmydyň bir adamdygyny, ikisiniň hem bilelikde, Mahmyt Pälwandygyny doly açyklaýar. Ysmamyt ata Mahmyt Pälwan bolmanlygynda Oraz Aşky Ysmamyt ata, Ysmamyt pir, weli ýaly her söz ulansa-da, Ysmamyt Pälwan sözünü ulanmazdy. Ikinjiden, uly pirlər, weliler, kersmatly kişiler köplenç gonambaşy hökmünde jaýlanypdyr ýa-da wagtyň geçmegi bilen gonambaşy bolmasa-da, şol derejä göterilipdir. Mahmyt Pälwan hem çeşmelerde berlişine görä, welilik derejesine göterlen adam. Şeýle-de, şol ýerde – aramgähde bir hasa saklanyp galypdyr.

"Boýy iki metr çemesi bolan hasa piriň hasasy hasaplanýar"
(A.Täjimowyň makalasyna seret).

Belli bolşy ýaly, hasanyb boýy oňa niýetlenen adamyň boýy bilen barabar ýasalýar. Bu hasa eýesiniň daýaw adam bolandygyny aňladýar. Mahmyt Pälwanyň hem örän daýaw, bitgin adam bolandygy çeşmelerde habar berilýär. Ol hasanyň inçelik bilen sünnälenip ýasalýşy, durşuna nagyş bilen bezelişi onuň eýesiniň yönekeý adam bolmandygyndan habar berýär. Şonuň ýaly-da Mahmyt Pälwanyň Hindistana gidişini suratlandyrýan "Kyssaýy-hezreti Pälwan Mahmyt" ("Hezreti Pälwan Mahmydyň kysasy") atly edebi eserinde gazan bilen bagly:

"Her günde 39 altyn gapagy satyp, harç kylyp, gazanlara salyp aş-nan kylyp, tamamy Hywak iletyna haýyr kylyp berer erdiler" diýlip, bir rowaýat getirilýär.

Ysmamyt ata ýadygärliginde hem Ysmamyt ata degişli hasap edilýän we keramatly saýylýan bir gazan saklanyp galypdyr. Bular hem Ysmamyt atanyň Mahmyt Pälwandygy hakdaky pikire goltgy berýär.

Dogry, käbir çeşmeler Mahmyt Pälwanyň Hywada jaýlanandygyny tassyk edýär. T.Jelalow:

"Pälwan... wepat bolanda onuň wesýetine amal edip, şägirtleri

Pälwan Mahmydyň jesedini özüniň possun tikijilik kärhanasynyň çäginde depin edipdirler, aramgäh hem hut şu gabryň üstünde bina edilendir" diýip ýazýar.

(Seret: T.Jalolow "Pahlowon Mahmud. Ruboiýlar". Taşkent, 1979).

Edebiýatçy alym Nazar Gullaýew-de bu pikiri goldap:

"Pälwan Mahmyt 1326-njy ýylda ölende, şägirtleri ony öz ussahanasynyň ýanynda jaýlapdyrlar, üstüne gümmez galdyrypdyrlar. Ol gümmeziň iç ýüzüni bolsa öz halypalarynyň nepis rubagylary bilen bezäpdirler" diýip ýazýar.

(Seret: N.Gullaýew "Arzylynyň arzysy bolmalydyr", "Edebiýat we Sungat" gazetini, 28.08.1965 ý.).

Emma bu pikir hakykatdan daş görünýär. Birinjiden, öň hem bellenişip geçilişi ýaly, "Kyssaýy-hezreti Pälwan Mahmyt" atly edebi eseri hasap etmeseň, ilkinji çeşmeleriň hiç birinde, hatda şahyryň rubagylarynda hem possunçylyk, possunçylyk ussahanasy bilen bagly, şeýle-de onuň possunçylyk ussahanasynyň ýanynda jaýlanandygy babatda gytaýlaýyn maglumat-da gabat gelmedik.

Ikinjiden, Mahmyt Pälwana degişli edilýän ol aramgäh-gümmez Mahmyt Pälwanyň şägirtleri tarapyndan däl-de, has soň bina edilen. Mahmyt Pälwanyň Hywadaky aramgähi bilen baglanyşykly ýadygärlikler toplumu Nazar Gullaýewiň aýdysy ýaly, pälwanyň şägirtleri tarapyndan däl-de, 1701-nji ýylda Hywanyň şol wagtky hany Şanyýaz hanyň tabşyrygy bilen başlanyp, 1810-njy ýylda Muhammetrahym han II döwründe ussa Annamuhammet Hezarasbynyň ýolbaşçylygynda tamamlanýar. Bu ýadygärlikler toplumynyň Muhammetrahym hanyň (1806-1825) tabşyrygy bilen başlanyp, Allaguly hanyň (1825-1843) döwründe tamamlanandygy barada hem maglumat bar.

(Seret: H.Ataberdiýew "Pälwan ata", "Watan" gazetini, 14.04.1998 ý.).

Üçünjiden, Müjteba Keremi onuň Hywadaky aramgähi barada beýan edende:

"Mahmyt Pälwan ...Hywa galasynda, Işan (Içan) galada topraga düýnelipdir" diýip, maglumat berýär.

Içan galada, ýagny esasy gala däl-de, içki, şalara, wezirlere

we olaryň töweregindäki mertebeli şahslara mahsus galada nireden possun tikijilik ussahanasy bolsun? Onuň üstesine-de, ol şol ýerde nädip jaýlanyp bilsin,

Dördünjiden, şahyryň mazarynyň gapdalynda şalaryň mazarynyň gabat gelmegi ýokardaky pikiriň dogrulygyny aňladýar. Çünki, soňky döwürlere degişli, Mahmyt Pälwany real şahsdan keramatly şahsa has ýakynlaşdyran käbir edebi çeşmeleri we şolara salgylanany, şolar esasyda netije çykaran käbir alymlary hasap etmeseň, hiç bir gadymy çeşme, hatda şahyryň öz rubagylary hem Mahmyt Pälwanyň döwrüniň şalary we häkimleri bilen azda-kände gatnaşykda bolandygy barada hiç hili maglumat berenok. Tersine, käbir eýranly edebiýat öwrenijileriň çaklamalaryna görä, Mahmyt Pälwan Horezm ülkesinde giňden ýaýran we ýurdy mongol basybalyjylaryndan azat etmek maksadyna gulluk eden "futuwwet" ýa-da "juwanmerdi" (ýagny "ynsanperwerlik", "akýüreklilik") atlandyrylýan akymynyň başynda durupdyr. Bu pikiri gadymy çeşmeler gytaklaýyn bolsa-da tassyklaýar.

Emin Ahmet Razynyň "Tezkireýi-heft yklym" ("Ýedi yklym antologiýasy") atly eserinde:

"Pälwan Mahmyt Mahmyt Purýa welileriň (dür) düzümine düzülendir, emma öz ahwalyny ýaşyrmak üçin göreş tutmak bilen meşgul bolandyr" diýilse, Nowaýy hem:

"Ýaşyryn suluk (sopuçylyk) we ryýazaty hem bar ermiş" diýip ýazýar.

Munuň şeýledigini Mahmyt Pälwanyň rubagylary-da tassyklaýar:

Zarbymyzdan çarhyň pili bolar mat,
Şan-u şöhratymyz pelekden zyýat,
Bir garynja sapymyzda jaý tutsa,
Döwletimiz şire döner bada-bat.

Bu maglumatlar Mahmyt Pälwanyň ýurdy tozduran mongol hanbegleri bilen asla ýakyn gatnaşykda bolmandygyny aňladýar. Diňe Nowaýyda we Müjteba Kereminiň eserinde onuň şa pälwany bilen göreş tutandygy hakynda rowaýat – maglumat getirilipdir. Şu nukdaýnazardan seredeniňde, Mahmyt Pälwanyň Hywadaky

aramgähi hasap edilýän ýeriň onuň göreş tutan ýeri bolmagy mümkin diýip çak etse bolar. Megerem, onuň belli bir döwürde ýaşan, düşlän ýa-da göreş tutan ýerleri, soňra, şägirtleri we halk tarapyndan keramatlaşdyrylan bolsa gerek. Mahmyt Pälwanyň aramgähiniň birnäçe ýerde gabat gelmegi şu pikiri tassyklaýar.

Bäşinjiden, T.Jelalow Mahmyt Pälwanyň Hywanyň golaýynda Çingiz hana garşy uruşda heläk bolan gahrymanlaryň guburlarynyň üstünde gümmez bina etdirendigini, şol gümmeziň galyndylarynyň henize çenli hem saklanyp galandygyny belleýär. T.Jelalowa salgylanany we onuň bu garaýyşy bilen ylalaşan edebiýatçy alym Nazar Gullaýew hem:

"Ol Çingiz hana garşy göreşde gurban bolan merdana ýigitleriň Hywanyň golaýyndaky mazarynyň üstünde gümmez galdyrypdyr. Ol gümmeziň harabaçylygy şindizem dur" diýip ýazýar.

Eger olaryň bu maglumatyny dogry hasap etsek (ýogsa, çeşmeleriň hiç birinde beýle maglumata duş gelinmedi), onda näme üçin Mahmyt Pälwan özi "hywaly" bolup, Hywada däl-de, Hywanyň golaýynda gümmez galdyrtdyka? Hywada-da mongollara garşy göreşip, watan üçin gurban bolan gahryman tapylaýjak ýaly?! Bu maglumat tersine, onuň Hywada dünýä inmändigini we ýaşamandygyny, eger gümmez guran bolsa, ony Hywanyň golaýynda – Ysmamyt ata sebitlerinde gurandygyny aňladýar.

Mundan başga-da "Kyssaýy-hezreti Pälwan Mahmyt" ("Hezreti Pälwan Mahmydyň kyssasy") atly edebi eserde Mahmyt Pälwanyň Hywanyň töwereklerine keramat esasynda akaba getirendigi beýan edilýär. Şu ýerde bir zady nygtamak gerek. Akabanyň Hywa däl-de Hywanyň golaýyna eltilmegi-de köp many aňladýar. Hywanyň 1-2 parsah golaýy diýlende Ysmamyt ata sebitleri göz önüne gelýär. Munuň üstesine-de, akabaly maglumat Amyderýanyň üçe bölünen bir golunyň şol ýerden akyp geçen döwrüniň, Mahmyt Pälwanyň maşgalasynyň şol ýerlere baran döwri bilen gabatlaşýandygyny aňladýar. Bu maglumatlar Mahmyt Pälwanyň Ysmamyt atadygyny, Ysmamyt atanyň bolsa, Mahmyt Pälwandygyny kepillendirýär.

• **Ism Sahaba baradaky rowaýat ýa-da Ism Sahaba Ysmamyt atamy?**

Şu ýerde ýene bir düşündiriş berilse ýerlikli bolar. Halk arasynda Ysmamyt ata bilen baglanyşykly aýdylýan rowaýatlaryň birinde Ysmamyt atanyň Mahmyt Pälwan däl-de, Ism Sahaba lakamly Sagyt ibn Müseyýipdigi beýan edilýär. Eýsem, bu pikir dogrumy? Bu rowaýat taryhy hakykat bilen baglanyşyarmy? Rowaýatda berlişine görä, häzirki Ysmamyt ata gonamçylygynyň töwereginde ýerleşen galanyň hökümdary Soltan Mahmyt yslam dinini ýaýratmak üçin Horezme iberilen Ism Sahabany tagta geçirip, ony özüne pir tutunýar.

Ism Sahaba wepat bolandan soň şol ýerde jaýlanypdyr. Şol mazar hem häzirki wagtda Ysmamyt atanyň aramgähidir. Wagtyň geçmegi bilen Ism Sahabanyň "Ism" we Soltan Mahmydyň "Mahmyt" bölegi birleşip Ysmamyt ata ady emele gelipdir. Başga bir rowaýata görä, Ysmamyt sözi Soltan Mahmydyň halk arasynda öz adyny "Meniň ismim Mahmyt" diýip, beýan etmeginden emele gelipdir. Bu rowaýatyň hakykatdan daşdygy we soň döredilendigi belli. Çünki "Mahmyt" ("hamd" – öwgi, taryp sözünden gelip çykyp, öwgülenen diýmegi aňladýar), "soltan" we "ism" sözleri arap sözi bolup, araplar, yslam dini gelmezinden öň bu sebitlerde arap adynyň, arap sözünüň bolup bilmegi düýbünden bolup biljek zat däl. Şeýle-de, "soltan" sözi patyşa hökmünde taryhda ilkinji gezek türkmen soltany Soltan Mahmyt Gaznalynyň ady bilen baglanyşykly ulanylyp başlanýar. Bu taryhy çeşmeler esasynda subut edilen hakykat. Şonuň üçin bu sözüň hem yslamdan öň, hatda Soltan Mahmyt Gaznala çenli, yslamdan soň hem bu sebitlerde patyşa manysynda ulanylmagy mümkin däl. Bu bolsa öz gezeginde Ism Sahaba bilen bagly rowaýatyň nädogrulygyny aňladýar.

• **Ismi Mahmyt bolan Mahmyt Pälwan Ysmamyt atadyr**

Şu ýerde bir soragyň, ýagny "Mahmyt Pälwanyň ady nähili ýagdaýda Ismi Mahmyda – Ysmamyda öwrüldikä?" diýen soragyň ýüze çykmagy mümkin. Biziň pikirimizçe, Mahmyt Pälwan dünýäden öten wagty, derrew haşamly aramgäh gurulman, musulmançylyk däplerine laýyklykda, onuň ýönekeýje mazar daşyna "Ismi Mahmyt..." diýlip, ol barada ýazgy goýlan bolmaly. Muny Mahmyt

Pälwan hakynda maglumat berýän golýazmalar hem belli bir derejede delillendirýär. Meselem, "Ateşkerdeýi-Azer" tezkiresinde ol baradaky ilkinji söz "Ismi Pälwan Mahmyt..." diýlip başlansa, "Ryýazul-aryfyn" ("Pirleriň bossany") eserinde "Mübärek ismi Pälwan Mahmyt..." diýlip başlanýar. Wagtyň geçmegi bilen bolsa, mazar daşyna ýazylan Ismi Mahmyt sözi Ysmamyda öwrülen bolmaly.

Rahman GODAROW,

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Milli golýazmalar institutynyň direktorynyň ylmy işler boýunça orunbasary.
Taryhy şahslar